

OBLIKOVANJE ODNOSA DO SOSEDNJIH DRŽAV (ITALIJA, AVSTRIJA) V SLOVENSKEM/JUGOSLOVANSKEM PARTIZANSKEM GIBANJU (1941–1945)

Bojan GODEŠA

Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: bojan.godesa@inz.si

IZVLEČEK

Razprava govori o medvojnem oblikovanju odnosa slovenskega oz. jugoslovanskega partizanskega gibanja do sosednjih držav (Italije in Avstrije). Ta je zaradi ozemeljskih zahtev do sosednjih držav (program Zedinjene Slovenije) in specifičnih oblik protiokupatorskega boja, pogojenega tudi z ocenjevanjem mednarodnega okvira, dobil dokončno podobo šele v zadnji fazi vojne. Jugoslovansko partizansko gibanje je tedaj zavzelo stališče, ki je kazalo na odločenost, da uresniči že leta 1941 v Temeljnih točkah OF sprejeti cilj o združitvi slovenskega etničnega ozemlja (program Zedinjene Slovenije).

Ključne besede: partizansko gibanje, Zedinjena Slovenija, meje, Italija, Avstrija, okupacija 1941–1945

LO SVILUPPO DELLE RELAZIONI CON I PAESI CONFINANTI (ITALIA, AUSTRIA) NEL MOVIMENTO PARTIGIANO SLOVENO/JUGOSLAVO (1941–1945)

SINTESI

Il saggio presenta lo sviluppo delle relazioni fra il Movimento Partigiano Sloveno ovvero Jugoslavo e i Paesi limitrofi (Italia e Austria) durante la guerra. A causa di rivendicazioni territoriali nei confronti dei Paesi confinanti (il Programma Slovenia Unita) e di forme specifiche della lotta di liberazione, subordinate anche alla valutazione del quadro internazionale, le relazioni acquisirono la loro forma definitiva solo nell'ultima fase della guerra. Solo allora, il Movimento Partigiano Jugoslavo assunse una posizione che rifletteva la determinazione di realizzare l'obiettivo, approvato già nel 1941 nei Punti programmatici del Fronte di Liberazione, relativo all'unificazione del territorio etnico sloveno (il Programma Slovenia Unita).

Parole chiave: Movimento Partigiano, Slovenia Unita, confini, Italia, Austria, occupazione 1941–1945

I.

»Izredna važnost delov Slov.(enije), ki meje na druge države. Če bi ostala po vojni Nemčija imperialistična – to je možno samo pod zaščito angl.(eškega) imper.(ializma) ni nujno protisovjetsko! Neodvisna Avstrija bo predstraža nem.(škega), angl.(eškega), amer.(iškega) imperializma. Ako ostane Italija imperial.(istična), bo to le v rokah angl.(eškega) in drugih imperializmov in zato stalna grožnja nam. V tem slučaju nam bodo skušali škodovati tudi teritorialno, pri tem bo silno važen Trst. Naš Trst = sovjetski Trst. – Vendar: neodvisna Avstrija je za nas plus, pa naj bo kakršnakoli! Tudi kapitalistična! Napačno je obratno mnenje. S to Avstrijo pa moramo priti v take odnose, da jo ne bo mogoče izrabiti za odskočno desko proti nam. To nam bo uspelo: 1. če pomagamo osvobodilnemu boju v Avstriji; 2. če bi Avstrija postala naša, komunistična. V nobenem primeru pa ni dobro, ako se v Avstriji razvija šovinistični, velenemški duh!

Italija: ako dobimo Italijane v sev.(erni) Italiji proti nam – z diskusijo o razmejitvi – potem bodo prišle te mase pod vpliv angleškega imperializma. Situacija bo za nas kritična, ako ne bomo imeli za seboj italj.(anskih) mas. Treba jih je pripraviti do borbe proti badoljevski reakciji, to pa je možno le na ta način, da jih aktiviziramo v antihitler.(jevski) borbi in na tem razkrinkujemo badoljevce. Ne smemo čakati, da nam bodo ital.(ijanske) mase v Primorju pomagale, ampak one morajo čutiti, da mi njim pomagamo v borbi proti hitlerjevski reakciji. Ne odstopamo od Trsta, tudi pred it.(alijanskim) CK, doslej pa nismo še izdali nič točnejšega o Trstu. [...] Mi ne moremo in ne smemo postavljati dokončne rešitve za Trst. Lahko se pokaže potreba, da mi prostovoljno pristanemo, da Trst ne bo naš.

Platforma naše borbe:

1. skupna borba proti Hitlerju, ne pa diskusija o Trstu!
2. glede na slabost it.(alijanske) part.(ije) vse naše sile na ustvarjanje italj.(anskega) partizanstva. Dokler vodi KPI Quinto¹ bo to šepalo, a upam, da bodo prišli novi kadri iz ječ. Treba na vsak način dobiti dober odnos z Italijani« (DOONGS, XI, 2).

Na to obsežno Kardeljevo izvajanje na seji Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije (CK KPS) 27. februarja 1944 je Boris Kidrič dodal: »določimo človeka, ki bo posebej pazil na odnose z Avstr.(ijci) in Italj.(ani) in na ljudi, ki jih pošiljamo v obrobne pokrajine, da ne bodo šovini« (DOONGS, XI, 2). Ob teh razčlembah trenutnega položaja na seji, kjer so se prepletala tako načelna stališča kot seveda tudi povsem praktični ukrepi, pa je bila za razumevanje konkretnega nadaljnjega delovanja pomembna oziroma celo ključna Kidričeva ocena bodočih, to je povojnih mednarodnih razmer: »Zaenkrat: Jug.(oslavija) bo prog.(resivna), Ital.(ija) ne. Mi s stališča progresivnega« (DOONGS, XI, 2).

Kot je pokazal nadaljnji politični razvoj dogodkov v tem obmejnem prostoru, se je Kidričeva ocena izkazala za pravilno in realistično. Tako je delovanje slovenskih oziroma jugoslovanskih komunistov vse od konca februarja 1944 do konca vojne in seveda tudi še po njej, kar pa ni predmet naše razprave, temeljilo prav na teh izhodiščih in predpostavkah, ki jih vsebuje Kidričeva ocena, da Italija »zaenkrat« ne bo progresivna. Kako ravnati v takem primeru, je bil Kidrič povsem jasev v pismu Pokrajinskemu komiteju (PK) KPS za Primorsko 26. decembra 1943, ko je zapisal: »Da, mi smo za samoodločbo in za enakopraven dogovor z italijanskim narodom, toda samo pod pogojem, če bo italijanski narod zares imel, to se pravi, če si bo priboril vse demokratične pravice, da bo sam o sebi demokratično odločal, to se pravi, če bo izkoreninil vse ostanke italijanskega fašizma, s tem pa tudi seveda tudi italijanskega imperializma. Z imperialistično Italijo pa se seveda mi ne bomo pogovarjali na bazi samoodločbe, niti ji ne bomo priznali pravice enakopravnosti« (Mikuž, 1958/59, 17). Italija je namreč, kljub prizadevanjem, da bi dobila status zaveznice, pridobila le status sobojevnice (cobelligerante) in je bil obravnavana na povojni mirovni konferenci v Parizu kot premagana država. Le nekaj dni zatem, 12. januarja 1944, je bil ustanovljen Znanstveni inštitut pri predsedstvu Izvršilnega odbora Osvobodilne fronte (IO OF) in zatem Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS). Predsednik znanstvenega inštituta je postal zgodovinar Fran Zwitter, katerega temeljna naloga je bila prav priprava in znanstvena utemeljitev mejnih problemov (Izvori, XV, 13; Zwitter, 1977).

Potem ko je bilo že znano, da bo po vojni obnovljena Avstrija, je v načelu povsem enako kot za zahodno sosedo, veljalo tudi na severu. Tako je Edvard Kardelj 5. februarja 1944 naročal slovenskim komunistom na Koroškem: »Imeti morate pred očmi, da je Vaše delo zaradi nacionalno mešanega terena izredno komplicirano in da bi vsaka napaka lahko imela izredno težke posledice. Zato se v Vašem delu nikakor ne smete orientirati po nekih čisto ozkonacionalnih vidikih, ampak morate imeti pred očmi splošen proces borbe proti nemškemu fašizmu in njegovim reakcionarnim pomočnikom v tem delu Evrope. [...] Razumeti morate, da bo vsa vprašanja ostvaritve slovenskih nacionalnih pravic na Koroškem najlažje rešiti, če bo v toku borbe ustvarjena enotnost avstrijskega in slovenskega ljudstva na tem področju. Vaša osnovna naloga mora potemtakem biti organizirati in razvijati odpor slovenskega in avstrijskega ljudstva na Koroškem proti Hitlerjevim oblastem, razvijati partizansko gibanje in oboroženo akcijo proti nemški vojski. Na tej osnovi razvijajte potem tudi slovensko osvobodilno gibanje. Nikjer ne dopustite, da bi mogel nacionalni šovinizem v taki meri zaostri odnose med progresivnimi antifašističnimi silami na Koroškem, da bi to škodovalo nam in avstrijskemu osvobodilnemu gibanju. [...] Vse

1 Umberto Massola.

to ne pomeni, da mi skrivamo zahtevo slovenskega naroda po priključitvi slovenske Koroške k Sloveniji. Toda rešitev tega problema je odvisna od bodočega razvoja v sami Avstriji in Jugoslaviji. Jasno Vam mora biti, da bo naša zahteva nasproti imperialistični Avstriji mnogo večja, kakor zahteva nasproti ljudski, demokratični Avstriji. Če torej mi danes ne postavljamo vprašanja razmejitve, potem ne delamo to samo zaradi aktivizacije avstrijskih mas, ampak tudi zato, ker bo dejansko to vprašanje mogoče rešiti šele tedaj, ko bo jasno, v kakšni smeri se bo razvijala Avstrija. V tem smislu se Vi dogovarjajte tudi s KP Avstrije. [...] Končno vas v zvezi z Avstrijo opozarjamo še na eno vašo dolžnost, a to je dolžnost, da vplivate na razvoj antifašističnega gibanja v ostali Avstriji, kolikor jo dosežete. Vi sami veste, da dogodki v Jugoslaviji niso zgolj notranje jugoslovanskega pomena, ampak da so postali dogodek, ki je vplival na ves razvoj v Evropi in celo izven Evrope. Treba je težiti za tem, da sosednje narode čim tesneje povežemo z našo borbo. Sami razumete, da je za zavarovanje dosedanjih uspehov naše borbe najvažnejše, da dobimo krepka oporišča pri sosednjih narodih, da prenesemo ljudsko demokratično gibanje tudi na te narode, kajti v nasprotnem primeru jih bo internacionalna reakcija, zlasti vsi fašistični ostanki in izviri, ponovno mobilizirala proti nam. V tem oziru vi lahko zelo mnogo naredite v Avstriji. V Avstriji sta odprti dve poti: ali bo postala oporišče mednarodne imperialistične reakcije in bo potemtakem za nas v bodoče predstavljal stalno nevarnost, ali pa bo morala iti po poti, po kateri gredo naši narodi. V tem primeru so odprte vse možnosti najtesnejšega sodelovanja. Zlasti bo to vprašanje važno, ako bo Nemčija ostala v rokah reakcije« (Izvori, XV, 62).

Pomembnost in na nek način prelomnost zgoraj omenjenih ugotovitev in ocen v oblikovanju odnosa do sosednjih držav (sicer je bilo načelno stališče, kot bomo videli, dejansko vseskozi enako) je bila v dejstvu, da je bil začetek leta 1944 čas, ko so bile mnoge okoliščine, pa tudi položaj partizanskega gibanja na taki razvojni stopnji, da so že omogočale večjo predvidljivost glede ocen poteka dogodkov v zaključni fazi vojne. Na omenjeni seji izražena stališča so bila neposredno povezana z zapleti, ki so nastali po kapitulaciji Italije, ko je slovensko (pa tudi hrvaško) odporniško gibanje razglasilo priključitev Primorske in ostalega ozemlja k novi Jugoslaviji, kar je bilo nato potrjeno tudi na drugem zasedanju Avnoja v Jajcu novembra 1943, torej s strani najvišjega političnega foruma jugoslovanskega odporniškega gibanja (Petranović, Zečević, 1987, 803–804). S tem se ni strinjalo vodstvo Komunistične partije Italije (KPI) in je prišlo, po izmenjavi pisem s slovensko oz. jugoslovansko stranjo, do spora, ki je po zaslugi Quinta (Massole) segel vse do Georgija Dimitrova, voditelja tedaj sicer formalno že ukinjene Kominterne. Iz Moskve je prišlo sporočilo, v katerem so poudarili, da je potrebna predvsem skupna borba proti fašističnemu sovražniku in je vnašanje ozemeljskih sporov politično nepravilno (Mi-

kuž, 1958/1959, 20). Tedaj se v mednarodnih okvirih že bolj jasno nakazujejo obrisi bodoče povojne ureditve (z vidika naše raziskave je npr. zelo pomemben sklep moskovske konference oktobra 1943 o povojni obnovitvi avstrijske države), istočasno pa je tudi narodnoosvobodilno gibanje (NOG), zlasti po kapitulaciji Italije, uveljavljeno, z izdelano notranjo fizionomijo in političnim programom (II. zasedanje Avnoja), ter prepoznano tudi na mednarodni ravni (sklepi Teheranske konference o partizanski vojski kot zavezniški vojski oz. kot sestavnem delu zavezniške koalicije) ter je kot tako veljalo za osrednjo vojaško politično silo v Jugoslaviji tudi za pretežno večino zavezniških krogov. Pravzaprav manjka NOG le še zunanjepolitični vidik mednarodnopravnega priznanja (ta je bil seveda najpomembnejši!), kjer pa so prav v tem času potekala intenzivna diplomatska in še drugačna prizadevanja, ki so sicer trajala še vse leto 1944, vse do imenovanja Tita za predsednika vlade Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ) 7. marca 1945 (Šepić, 1983).

II.

Razvoj partizanstva je imel več razvojnih stopenj, ki niso šle vedno v premočrtni smeri in temu primerno se je tudi prilagajal oziroma razvijal pogled na strategijo in taktiko (Deželak Barič, 1995, 137–162), v sklopu katere je bil tudi odnos do ureditve odnosov s sosednjimi narodi in državami v povojnem obdobju. Dejstvo, da so iz vseh sosednjih držav (fašistična Italija, nacistična Nemčija in Horthyjeva Madžarska), ki so mejile na slovensko ozemlje (Dravska banovina) v okviru Kraljevine Jugoslavije prihajali napadalci, ki so ob neizzvani agresiji (ta se je, značilno, začela brez vojne napovedi, kar je pomenilo, da napadalci ne priznavajo niti najosnovnejših civilizacijskih in humanitarnih pravil) okupirali, razkosali ter anektirali slovensko ozemlje k svojim državam (Italija 3. maja 1941, Madžarska 16. decembra 1941, Nemčija pa, kljub tej nameri, sicer formalno ne, a dejansko je celotno zasedeno ozemlje v vseh pogledih povsem integrirala v sklop nemške države). V skladu s Hitlerjevim navodilom 27. marca 1941, da je potrebno Jugoslavijo ne le vojaško premagati in okupirati, temveč tudi uničiti kot državo (šlo naj bi za njeno debelacijo, kot je v mednarodnem pravu uveljavljen pojem za tako stanje), je bil njihov namen povsem jasen, namreč v okviru novega reda, ki so ga ustvarjale sile osi, v tem prostoru ustvariti stanje, ki so ga razumele kot trajnega in dokončnega. Odnos vseh treh okupatorjev do slovenskega prebivalstva in njihova okupacijska politika se je v nekaterih pogledih sicer razlikovala, a dolgoročno gledano so bili njihovi cilji v pogledu na slovenstvo v bistvu identični, to je njihova raznaroditev – skratka, Slovenci so bili s strani okupatorjev obsojeni na narodno izumrtje in etnocid. Če k temu dodamo še dejstvo, da so že v času med obema vojnama, v sklopu t. i. versajske ureditve, živeli Slovenci kot manjšina v vseh sosednjih državah

in bili izpostavljeni dolgoročnemu pritisku z namenom njihove asimilacije, je jasno, da v slovenskih očeh podoba sosednjih narodov in njihovih držav ni mogla biti prav visoka in je ta vidik pomembno vplival na stališča slovenskih političnih dejavnikov. Kot odgovor na tako stanje je bila na pobudo slovenskih komunistov ustanovljena Osvobodilna fronta, ki je imela, poleg izгона okupatorjev in povojnega prevzema oblasti, od vsega začetka v načrtu tudi združitve slovenskega ozemlja, to je že v pomladi narodov 1848 nastali program Zedinjene Slovenije (Pleterski, 1966). Jasno je, da je uresničitev tega cilja, ki je seveda predpostavljala spremembo državnih meja, vseskozi neposredno načenjala in problematizirala tudi vprašanja povojne mednarodne ureditve v tem prostoru in seveda s tem povezanega odnosa do sosednjih držav, ki bodo nastale kot naslednice v vojni poraženih sil. Vsi ti vidiki pa so bili sprva, razumljivo, še povsem odprti in njihova povojna ureditev še povsem nejasna.

Sicer pa je bilo načelno stališče vseskozi povsem jasno, tako do pravice do samoodločbe narodov in Zedinjene Slovenije kot tudi do tega, po katerih načelih urejati odnose s sosednjimi državami in narodi v primeru »demokratskega« (načelo proletarskega internacionalizma, konkretno temelječega na v Moskvi sprejeti Izjavi Komunistične partije Jugoslavije (KPJ), KPI in Komunistične partije Avstrije (KPA) o pravici do samoodločbe in združitve slovenskega naroda iz leta 1934 (Nedog, 1967) kot tudi v primeru »imperialističnega« razpleta v neposredni soseščini.

Začetna faza je t. i. »protinačrtništvo«, kjer se je odražalo tudi dejstvo, da tedaj slovenski komunisti še niso imeli dokončno izoblikovanih stališč niti do vprašanja državnega okvira (Godeša, 2006; Godeša, 2015) niti do mejnega vprašanja ter s tem pogojnega odnosa do sosednjih držav. Ta ključna vprašanja, ki so jih sprva namenoma puščali odprta, so slovenski komunisti pogojevali z bodočim mednarodnim razvojem dogodkov, za katerega so predvidevali, da bo šel v smeri zaostrovanja odnosov v protihitlerjevski koaliciji ter revolucionarnega vrenja v nacistični Nemčiji, ki bo privedla do sovjetske ureditve povojne Evrope (Godeša, 1990). V takšni bodoči ureditvi so slovenski komunisti menili, da bo vprašanje Zedinjene Slovenije zlahka rešljivo na podlagi predhodnih sporazumov z italijanskimi in avstrijskimi komunisti (Izjava KPJ, KPI in KPA iz leta 1934). Tako je novembra 1941 CK KPS v posebnem komunikeju o odnosu KPS do slovenskega nacionalnega vprašanja, v katerem je zavračal stališče, »da so KPS nacionalne potrebe tuje«, kot ključni argument v skladu z omenjenimi predvidevanji omenjal prav omenjeno konferenco predstavnikov KPJ, KPI in KPA, ki se je »enodušno in brez zadržkov izrekla za osvoboditev in združitve vseh Slovencev. Bila je to prva internacionalna konferenca, ki je postavila pred svet problem slovenskega naroda v celoti ter se izjavila za njegovo dosledno rešitev v korist slovenskemu narodu. Sklep konference je postal za ko-

muniste obvezen« (DLRS, I, 75). Reševanje urejevanja medsosedskih odnosov je bilo torej tesno povezano z razumevanjem celotnega kompleksa strategije in taktike, ki pa je šel skozi različne, deloma tudi protislovne faze in se je dejansko izoblikovalo postopoma in to na tako specifičen način, da ga slovenski oz. jugoslovanski komunisti sprva (še) niso mogli predvideti v vsej svoji razsežnosti (Godeša, 1991a).

To obdobje lahko označimo za »romantično« fazo – pa ne toliko zaradi shematskega, ideološko pogojenega pričakovanja bodočega (revolucionarnega) razvoja vojne, pač po zgledu prve svetovne vojne in oktobrske revolucije (Godeša 1991b), temveč zaradi preveč naivnega zaupanja v proletarski internacionalizem in sklicevanja na izjavo treh komunističnih partij iz leta 1934 o pravici do samoodločbe in združitve slovenskega naroda. Dejansko se je pokazalo, da so načela proletarskega internacionalizma v praksi bolj kompleksna in protislovna, kot so si to sprva predstavljali slovenski komunisti, in so v tem pogledu nastale nepričakovane težave in zapleti, ki so se kazali predvsem v sporih in nesoglasjih s predstavniki sosednjih partij, zlasti s KPI (Mikuž, 1958/1959), medtem ko so bili v tem pogledu odnosi s KPA bistveno manj problematični, čeprav tudi tu povsem brez težav ni šlo (Mikuž, 1970).

Tudi v teh vprašanjih se je namreč pokazalo, da so načela in teorija eno, nekaj povsem drugega pa so konkretne okoliščine in njihovo uresničevanje v praksi. Dejansko so bili razlogi za nesoglasja med sosednjimi partijami, predvsem s KPI, večplastni in so segali od različnih načelnih pogledov na posamezna vprašanja, pa vse do osebnih zamer. Nesporazumom med KPJ in KPI lahko sledimo vse od začetkov njunih stikov, to je od časa, ko se je Kominterni julija 1940 odločila, da prek Švice, Francije in Jugoslavije organizira delovanje KPI tudi v Italiji. V Slovenijo so prek Hrvaške prispeli Rigoletto Martini-Quarto z ženo in Umberto Massola-Quinto z družino (Massola, 1972). Ključna razlika med partijama je bila v oceni trenutnih razmer in temu prilagojena taktična usmeritev. Razlika, zaznavna že na samem začetku stikov med predstavniki obeh partij, je bila temeljna in je v bistvu pogojevala vse druge vidike nesporazumov. Odnose med partijama je obremenjevala skozi celotno vojno obdobje in še po njej. Razlika v delovanju je izvirala predvsem iz drugačnih položajev, v katerih sta se partiji znašli med vojno in iz tega izvirajočih trenutnih neposrednih ciljev. Neposredni cilj KPS (oz. KPJ) je bil poleg izгона okupatorjev tudi revolucionarni prevzem oblasti, medtem ko si je KPI zadala kot najpomembnejšo nalogo odstranitev fašizma in vzpostavitev demokracije v Italiji. S tem pogojena je bila tudi vloga partij v nacionalnih odporiških gibanjih. KPS je nastopala kot vodilna sila oz. celo kot hegemon v slovenskem osvobodilnem gibanju in drugim političnim subjektom zunaj OF niti ni priznavala pravice do organiziranja samostojnega odporišтва. KPI je v italijanskem odporiškem gibanju sodelovala le

kot ena izmed enakopravnih koalicijskih strank v Comitato di Liberazione Nazionale (CLN). Vse omenjeno pravzaprav ne bi imelo večjega pomena, četudi so bili slovenski komunisti glede možnosti revolucionarnega razpleta v Italiji bolj optimistični kot italijanski, če ne bi bilo odprto vprašanje ozemeljske razmejitve pristojnosti delovanja obeh partij v Primorju. V tem pogledu je zlasti pereč problem predstavljal Trst. To je v največjem mestu tega območja privedlo do izjemnega položaja, da sta na istem ozemlju delovali različni nacionalni partiji, kar je ob omenjenih razlikah še dodatno zapletalo medsebojne odnose. Glavni »krivec« za to nenavadnost je bila Kominternina brzojavka iz avgusta 1942, ki je pristojnost delovanja med partijama razmejila po nacionalnem in ne po ozemeljskem ključu (DLRS, III, 11). S to brzojavko je Kominterna potrdila, da za Sovjetsko zvezo rapalska meja »de facto« več ne velja, sicer pa je v tem smislu govoril Stalin z britanskim zunanjim ministrom Edenom že januarja 1942 v Moskvi.

Z usklajevanjem odnosov na spornih območjih je bilo tesno povezano tudi vprašanje, na kakšnih temeljih graditi medsebojno sodelovanje. Od vsega začetka si je KPS/KPJ namreč lastila pomembnejšo vlogo, ki si jo je nekaj časa skušala zagotoviti tudi povsem formalno (Massola, 1970). Čeprav je KPI uspelo zadržati formalno enakopraven položaj, pa ta dejansko nikakor ni bil enakovreden s KPS/KPJ. Še v večji meri je to seveda veljalo za KPA. KPJ je imela prednost že od prvih stikov in sta bili KPI in KPA v precejšnji meri od nje odvisni, saj je zveza s Kominterno potekala prek zagrebškega centra, ki ga je vodil Josip Kopinič. Poleg tega je dobivala KPI od KPS tudi finančno pomoč. Ta je znašala trideset tisoč lir mesečno. Vodilna vloga KPJ med partijami sosednjih dežel pa ni bila le plod hotenj jugoslovanskih komunistov, temveč jo je na neki način priznavala tudi Kominterna (Tito, ZD, XVII, 23–25). To dejstvo je bilo v odnosih med sosednjimi partijami s približevanjem konca vojne vse bolj pomembno, zato ne moremo trditi, da bi KPS kdajkoli popustila pred težnjami KPI in KPA v tistih vprašanjih, kjer se njihovi pogledi niso ujemali. Prej bi lahko trdili nasprotno, da je KPS uveljavljala svojo voljo tudi tam, kjer so se tri partije razhajale.

Vsi nesporazumi (v prvi vrsti vprašanje državne pripadnosti Trsta, različna izhodišča in cilji, razmejitve pristojnosti med partijami v narodno mešanih predelih), ki so se v času vojnega razpleta le še zaostrovali, so privedli Kardelja, da je konec septembra 1944 v pismu Josipu Brozu Titu zapisal: »Močne imamo pozicije v Trstu, kjer je za Jugoslavijo velika buržoazija in proletariat, za Italijo pa so komunistična partija in intelektualci. Naši odnosi z italijanskimi komunisti so slabi« (Izvori, XX, 12). Če k temu dodamo še nenavadno žaljive izraze, s katerimi so se v posameznih dokumentih označevali posamezni ljudje iz obeh partij (pojavlja se izrazi kot so opice, babe, navadna intrigantska malomeščanska

ničevost itd.), lahko ugotovimo, da je šlo za izjemno globok in oster spor med KPJ/KPS in KPI (Godeša, 1993).

Drugi vidik, ki ga sprva v vsej svoji razsežnosti niso povsem mogli predvideti in je tudi pomembno vplival na stališča KPS, je bil povezan z notranjepolitičnim spopadom z domačimi nasprotniki partizanstva. V času velike italijanske ofenzive poleti 1942 ter zlasti po bihaškem zasedanju Avnoja, je med slovenskimi komunisti dozorelo spoznanje, da dobiva razvoj dogodkov povsem nove razsežnosti. Jasno je postalo, da ob koncu vojne ne gre pričakovati nekega »prevrata«, kot so do tedaj pričakovali, temveč da se bo predvsem zaradi mednarodnih vidikov (obstoj protihitlerjevske koalicije) treba prilagoditi novim razmeram. Tako je Kardelj zapisal, »da je sedaj že očitno, da se bomo lahko mednarodno najlažje utrdili prav čez Jugoslavijo«, kot se je izrazil v pismu J. B. Titu sredi decembra 1942. Šlo je za ugotovitev, kot je sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja zapisal Janko Pleterški, da »je razmerje KPJ do Jugoslavije bilo razmerje revolucije do državnega okvira, ki daje najboljše možnosti« (Pleterški, 1977, 44; Godeša, 2006). To spoznanje predstavlja eno ključnih prelomnic v oblikovanju nadaljnje strategije odporiškega gibanja. Tako je Kardelj 4. decembra 1942 pisal IO OF: »V zvezi z zunanjimi in notranjimi dogodki bo treba izdelati že konkretne predloge, kako naj izgleda naša bodoča Slovenija. Zdaj je pa res treba čim več pisati o bodočnosti, in tudi že pripraviti neke organizacijske ukrepe, ki bodo omogočili realizacijo teh načrtov. Prišel je čas, ko se bomo morali mi baviti z načrti in o tem tudi pisati za množice« (Jesen 1942, 201). To spoznanje je v veliki meri obrnilo na glavo dotedanje trditve slovenskih komunistov, da dokončna rešitev slovenskega narodnega vprašanja ni v mejah (DLRS, II, 98)² in v »prekupčevanju« za zelemizo (DLRS, II, 18). To je dejansko pomenilo, da se je Kardelj zavedel, da v tako spremenjenem dojemanju mednarodnega okvira, omenjena izjava treh komunističnih partij v bistvu ni bila aktualna. Tako stališče jih je namreč postavilo tudi pred odločitev glede konkretizacije mejnih zahtev in s tem tudi že na nek način do sosednjih držav. Tako je Kardelj ob navodilih 3. januarja 1943 za zbiranje gradiva za mejno problematiko dodal: »Čas je, da imamo na karti narisano, kar bomo zahtevali pod pogojem, da bodo okoli nas ostale imperialistične države« (DLRS, V, 9). Kako zelo se je naenkrat mudilo z določitvijo meja, je razvidno že iz tega, da je odločitev o tem vprašanju sprejel samostojno kar Kardelj, seveda ob posvetovanju s slovenskim centralnim komitejem in se ni posvetoval niti s CK KPJ niti s Kominterno, kaj šele z vodstvom KPI v Milanu, s katerim je sicer bil v rednih pisnih stikih. Za določitev meja sta se Kardelj in CK KPS odločila, čeprav jima je bilo jasno, da je to vprašanje v veliki meri odvisno tudi od bodočega odnosa sil.

Pri Kardelju sta na tako mnenje vplivala predvsem dva vidika, nacionalni in mednarodni. Prvega je uteme-

2 To je izjavil Boris Kidrič na partijski konferenci na Kočevskem Rogu poleti 1942.

ljil z besedami, če ne bi proglasili priključitve Trsta in Celovca k Zedinjeni Sloveniji, »je sedaj že popolnoma jasno, da bi dali orožje v roke mihailovičevcem, ki v svoji ilegalni literaturi zahtevajo vse mogoče« (Jesen 1942, 207). Drugi vidik pa je Kardelj pojasnil: »V socializmu seveda to vprašanje sploh ni važno niti bi se za nas postavljalo. Toda mi smo na stopnji narodnoosvobodilne vojne, pa moramo zaradi tega ta vprašanja postavljati tako, kakor se postavljajo v okviru kapitalizma« (Jesen 1942, 207). Tako stališče je slovenskim komunistom olajšala tudi ocena, ki jo je izrekel Kardelj v pismu PK KPS za Primorsko 31. decembra 1942: »Italija bo nedvomno ostala še nekaj časa imperialistična, tudi če se bo notranji režim 'demokratiziral'« (DLRS, V, 13).

Tretji vidik, ki so se mu morali prilagoditi slovenski komunisti, se je pokazal ob vprašanju, kako uskladiti sodelovanje z italijanskimi in avstrijskimi antifašisti in domačo nacionalno realnostjo. Slovensko prebivalstvo, posebej še na Primorskem, namreč ni bilo naklonjeno sodelovanju z Italijani, četudi so ti bili protifašisti. Čeprav ni bilo ključno, je k temu prispevala po svoje tudi propaganda nasprotnikov, ki je vneto agitirala proti »fratelanci« in trdila, da slovenski komunisti razprodajajo slovensko zemljo tujcem. Bistveno pa je bilo, da Primorci niso kazali pretirane težnje po razlikovanju med italijanskimi protifašisti in fašisti, ker so bili prepričani, da odgovornost za dvajsetletno zatiranje nosi italijanska država v celoti in ne le fašistični režim. V tem kontekstu gre razumeti tudi posodobitev ocenjevanja predvojnega primorskega protifašističnega boja in navezovanja na njegovo predvojno tradicijo (npr. značilen primer je bil preimenovanje Soške brigade v Bazoviško) s strani slovenskih komunistov (Godeša, 1995, 371). Pomisleki podobnega značaja so se pojavljali tudi na Koroškem, ko so aktivisti v novoustanovljenih odborih OF »v Avstrijih videli le predstavnike nekdanjih gospodarjev in pripadnike nacionalsocializma, od katerih so bili narodno in gospodarsko izkoriščani, če ne že zatirani« (Linasi, 2010, 287). Zato je Edvard Kardelj 29. julija 1944 z Visa pisal CK KPS: »Nedavno so radio stanice v Londonu in tako dalje prinesle vesti o vašem sporazumu z Italijani.³ Mi nameravamo te dni dati po RSJ demanti teh vesti. V zvezi s tem vas opozarjamo, da se v odnosu do Italijanov v nobenem pogledu ne prenaaglite, v vsakem slučaju pa naredite vse kar je v vaših močeh, da se v svetovni javnosti ne bo govorilo o takšnih sporazumih kakor govore sedaj. Imejte pred očmi, da so bili Italijani naši vojni sovražniki, s katerimi imamo še važne račune. Nimamo nobenega interesa danes bobnati v svet o njihovih borbah skupno z nami, kajti take borbe ni in se mi šele trudimo, da bi antifašistične elemente zares spravili v borbo. Naš odnos do Italijanov naj bo miren in dostojen, toda nič več. Treba je šele ustvariti pogoje sodelovanja. V sedanjih razmerah pogoji za sodelova-

nje z njimi in z njihovo vlado še niso zreli« (Izvori, XVI-11, 69; Godeša, 2000). Zelo poveden v tem pogledu je bil navidez povsem nepomemben zaplet glede imena skupne slovensko-italijanske organizacije (na podlagi aprilskega sporazuma med CK KPS in CK KPI – Delavska enotnost ali Delavsko bratstvo), kjer so slovenski komunisti pojasnili italijanskim, da so še preveč žive rane, ki jih je povzročil fašizem, da bi bilo ime »bratstvo« sprejemljivo za slovenske ljudske množice (Pallante, 1980, 184–186). Zaradi globine svojega pomena (»bratstvo«) nam na simbolni ravni ta primer zelo nazorno odstira, kako so morali biti slovenski komunisti izjemno občutljivi v iskanju ravnovesja v odnosu do sodelovanja z italijanskim prebivalstvom. Enako je bilo tudi na Koroškem, kjer, kot je poročal Dušan Pirjevec Ahac, »na nas množice niso gledale kot organizatorje osvobodilnega boja na Koroškem, ampak nekake nove Maistrove vojaške, ki so prišli gledat, če je že čas za vdor na Koroško« (Linasi, 2010, 275).

III.

Sredi poletja 1944 so načrti o prihodnosti medsosedskih odnosov, pogojeni predvsem z vprašanjem meja, dobili širše mednarodne razsežnosti z neposredno vključitvijo zaveznikov kot tudi seveda prizadetih. Načrti so prišli v odločilno fazo, ko je bilo potrebno dotedanje bolj ali manj teoretične načrte in predpostavke spraviti v prakso ter jih tako pospešeno uresničevati v pripravah na bližajoči se konec vojne. V okviru spremenjenih mednarodnih razmer v času priprav na konec vojne, ko so se že kazali bistveno bolj določno obrisi povojnih razmerij med zmagovalci ter njihovi nameni, predstavlja v tem kontekstu zelo nazoren pokazatelj razumevanja tedanjega položaja pismo Kardelja italijanskemu delegatu pri CK KPS Vincenzu Bianchiju – Vittoriju septembra 1944. V njem je Kardelj ravno na podlagi že prej izoblikovanih pogledov obširno in poglobljeno Vittoriju orisal položaj z besedami: »Pred kratkim sem prispel v Slovenijo v zvezi z predstoječimi dogodki, ki prihajajo v zaključni fazi vojne proti Hitlerju. V tej zvezi bi hotel razčistiti tudi nekaj vprašanj z vami, tem bolj, ker od rešitve teh vprašanj v marsičem zavisi uspeh naše osvobodilne borbe v tem delu naše dežele. Predno pa bi prišel na ta vprašanja, bi vam dal rad par informacij iz področja mednarodne politike, in zlasti odnosa anglo-ameriških zaveznikov do Italije. Bil sem predno sem šel v Slovenijo, v Južni Italije – v Bariju in Brindisiju – tako, da sam na lastne oči mogel opaziti to, o čemer smo že preje bili informirani iz raznih virov. Ni nikakega dvoma, da je po prihodu tovariša Ercolija politika KP Italije postala principialna in dosledna, kar je mogoče opaziti na vsakem koraku. Imam vtis, da so se italijanske množice zelo močno oklenile Komunistične Partije.

3 Mišljen je sporazum med OF in CLNAI, podpisan v Milanu 16. 7. 1944. Predhodni aprilski dogovor med centralnima komitejema KPS in KPI naj bi sicer bil tajen, vendar je tudi ta že kmalu prišel v javnost.

Toda v splošnem je delo KPI izredno težko, kajti pogoji anglo-ameriške okupacije so taki, da ne dopuščajo širokih okvirov manevriranja naše Partije. Nikakega dvoma ni, da je ta okupacija omogočila in da še omogoča konsolidacijo italijanske imperijalistične reakcije, ki je bila po zlomu fašizma precej razbita in oslABLJENA. Prepričan sem, da je politika nekaterih reakcionarnih krogov v svetu izrazito usmerjena na to, da bi se te pozicije italijanske imperijalistične reakcije še bolj učvrstile in da bi jih bilo mogoče na ta način izkoristiti za boj proti demokratičnim osvobodilnim silam Evrope. Mi budno spremljamo ta proces v Italiji in seveda temu primerno zavzemamo svoje stališče. Vi boste razumeli, da bi bila za bodočnost demokratične progresivne Jugoslavije neka demokratična progresivna Italija v veliko pomoč in zelo dragocen prijatelj, toda zavedati se morate tudi tega, da bi bila za nas neka obnovljena imperijalistična Italija, brez dvoma odskočna deska za vse reakcionarne sile v svetu za borbo proti novi Jugoslaviji in proti vsem svobodoljubnim narodom v tem delu Evrope. Prepričan sem, da me boste razumeli. Jasno je, da mi ne moremo imeti zaupanja v sedanjo Italijo – ne glede na sodelovanje komunistične partije v Italiji –, kajti vse preveč se v njeni politiki občuti linija italijanskih reakcionarnih imperialističnih krogov, ki jih ta vojna ni mnogo naučila in nikakor nimajo pred očmi potrebe, da bi sedanja Italija popravila krivice, ki jih je prizadejala drugim narodom Mussolinijeva Italija, ampak streme samo za tem, da bi se italijanski imperializem čim ceneje izvlekel iz sedanje težke situacije, v katero ga je spravil Mussolini. Mi seveda nikakor ne moremo biti navdušeni nad raznimi izjavami grofa Sforze, ki je uradni minister v italijanski vladi, čigar izjave nihče ne demantira v Italiji. Ko Sforza govori o povezanosti Italije s Francijo, mi ne moremo na te izjave gledati drugače, kakor z nezaupanjem, kajti po našem mnenju – ne da bi pri tem hoteli podcenjevati vlogo Francije v bodočih narodnih odnosih – bi bilo za Italijo edino pravilno in edino koristno geslo: naslonitev bodoče nove Italije na vzhodno Evropo in slovanske narode na čelu s Sovjetsko zvezo. Še manj so seveda za nas sprejemljive izjave grofa Sforze in drugih italijanskih politikov o raznih teritorialnih vprašanjih. Dovolj je karakteristično, da se je Sforza s popolno lahkoto odrekel italijanskih kolonij, medtem ko se noče odreči evidentno slovenskih ozemelj tzv. 'Julijski Veneciji'. Ne gre pri tem samo za ta ozemlja, kjer je naš narod s težko borbo, dokazal svojo pravo usmerjenost, marveč predvsem za dejstvo, da taka politika očitno kaže orientacijo italijanske imperijalistične reakcije: povezati se z raznimi reakcionarnimi silami v svetu, proti demokratičnim progresivnim gibanjem v jugovzhodni in srednji Evropi, preko tega proti Sovjetski Zvezi, a konkretno in najneposrednejše zlasti proti novi Jugoslaviji. Mi seveda takšnih kombinacij ne mislimo dopustiti, razumeti morate, da pridobitev naše borbe ne bomo pustili z ničemer oslABLITI. Razume se, ko govorimo o vseh teh stvareh, ne delam za to odgovorne tudi Komunistične Partije Italije. Dobro

se zavedam težkoč, ki jih ima Komunistična Partija Italije, da se mi zdi, da ne bi smela dopustiti, da Sforza govori v imenu celote sedanje Italije. Vem tudi, da je vprašanje edinstva danes osnovno vprašanje politike naše Partije v Italiji. Toda naš odnos do sedanje Italije mora biti pač tak, kakršen je pač rezultat notranjih odnosov političnih sil. V tem oziru pa kakor sem preje rekel, v sedanjo Italijo ne moremo imeti nobenega zaupanja ne samo zaradi njene politike nasproti Jugoslaviji, ampak tudi glede na perspektivo notranjega razvoja Italije. Dopuščam sicer korenite izpremembe po končni likvidaciji Hitlerja, toda zaenkrat stvari ne stojijo tako, kakor bi si mi želeli. Prepričan sem, da vse te stvari vidite tudi vi. Razen tega je v tem pogledu zanimivo vprašanje splošnih perspektiv evropskega razvoja. Jasno je, da nekateri reakcionarni krogi v zapadni Evropi in Ameriki delajo na tem, da se Evropa skoraj povsem agrarizira, da se uniči njena industrija in da se preko raznih internacionalnih gospodarskih organizacij in institucij popolnoma vključi v sistem izven evropske industrije in trgovine. Da bi to pomenilo okrniti neodvisnost zlasti malih in srednjih narodov, je evidentna stvar. K temu se pridružuje načrt o dolgotrajni okupaciji večine evropskih držav, zlasti Nemčije in Italije ter vazalnih držav. Takšen plan naj bi osigural na eni strani postopen prehod vojne industrije Anglije in Amerike v mirnodobsko proizvodnjo, da bi se tako izognili ekonomski krizi in eventualnim socialnim pretresom (brezposelnost itd.), na drugi strani pa bi okupacijske vojske osigurale red in mir v okupiranih deželah. Drugo je vprašanje, seveda, koliko bodo ti načrti uspeli, koliko so realni, toda dovolj jasno kažejo, kam tišče nekateri reakcionarni krogi evropski razvoj. Nekateri elementi se že danes kažejo v uničevanje industrije v Italiji, zlasti pa tudi dejstvu, da se razorožujejo vsi italijanski in francoski partizani ob nedvomnih simpatijah in podpori imperialističnih krogov v Italiji in Franciji. Mislim, da so v takih trenutkih kakršenkoli iluzije najbolj nevarna stvar za vsako osvobodilno demokratično gibanje. To velja tako za nas, kakor za politiko KPI: Mi vsi vemo, da sedanja vojna ni v ničemer spremenila zakonov socialnega razvoja, ampak, da je nasprotno pospešila razvoj. Ne bomo se radi tega dali iznenaditi od nikogar. Ogromen moralno-politični kapital, ki so si ga narodi priborili s svojo triletno borbo, v simpatijah ljudskih množic vsega sveta, nam je omogočil v prvi vrsti, da smo precej krepko utrdili mednarodni politični položaj nove Jugoslavije. Z zadnjimi političnimi konferencami tudi končno veljavno zagotovljeno resnično nevmešavanje v naše notranje zadeve. Vemo pa seveda, da bodo na razne načine razni reakcionarni krogi v svetu delali aktivno na tem, da bi se ta nova Jugoslavija, če že mora biti priznana, vsaj močno oslABLILA. Italijanski imperialistični reakciji, zdi se mi, pripada v tem oziru najbolj važna vloga. [...] KP Italije naj ne napravi ničesar, kar bi krepilo italijanske imperialistične zahteve po evidentno slovenskih ozemljih Julijske krajine, kamor po našem mnenju po vseh ozirih spada tudi mesto

Trst. Te naloge bi bilo treba izvršiti seveda v primerni obliki, toda v čim krajšem času, kajti čas hiti. Mi ne zahtevamo od vas italijanskih komunistov, da se odrekate teh pokrajin, kolikor bi vam to napravilo notranje težave, vsekakor pa pričakujemo, da ne boste ničesar napravili, kar bi podpiralo italijanske imperialistično reakcijo. Priznati moram, da zelo težko razumem neke od vaših vodilnih tovarišev, ki se tako uporno bore za priznanje italijanskega karakterja teh pokrajin. Prvič dejansko ni res, drugič pa Italijani, ki bodo živeli v okviru narodov Jugoslavije, bodo imeli neprimerno več pravic in progresivnih predlogov, kakor pa v taki Italiji, ki bi jo predstavljala Sforza in podobni imperialistični italijanski elementi. Pravtako ne morem razumeti italijanskih komunistov glede njihovega stališča do Trsta, kajti oni dobro vedo, kaj bi Trst pomenil v taki Jugoslaviji, ki bo močno naslonjena na Sovjetsko Zvezo in končno še težje razumem te komuniste takrat, ko ne vidijo sedanje vloge Jugoslavije za sam italijanski narod in vloge, ki bi jo taki Jugoslaviji lahko imela italijanska manjšina. Danes je treba vprašanje postavljati tako: jutri če KPI uspele ustvariti drugačno Italijo bodo, tudi ta vprašanja dobila popolnoma novo obliko, treba je vendarle voditi neko principialno politiko s perspektivo vnaprej in ne nasedati italijanskemu imperializmu, a preko njega raznim mednarodnim reakcionarnim krogom, ki so zelo močno zainteresirani na tem, da oslabe Jugoslavijo, ker hočejo s tem oslabilo Sovjetsko Zvezo, ker jo hočejo tudi še dalje držati v nekakšni izolaciji. Moje osebno prepričanje je, da bi moralo geslo o prijateljstvu z Jugoslavijo in popravljanju krivic, ki jih je stara fašistična imperialistična Italija napravila narodom Jugoslavije, biti eden od glavnih gesel Komunistične Partije Italije, in vseh resničnih antifašističnih krogov. V tem oziru pa – priznati moram – v marsičem čutimo pomanjkljivosti pri KPI (Italije). Čital sem nedavno proglas KP Avstrije, ki je ta vprašanja odlično postavila. V tem proglasu KP Avstrija govori o tem, da se Avstrija mora nasloniti na slovanske narode, da mora popraviti grehe, ki jih je stara Nemčija in Avstrija zagrešila naproti slovanski kulturi in da so si Slovenci v Avstriji s svojo borbo pridobili pravico na priključitev k Jugoslaviji. Tako stališče KP Avstrije je omogočilo izredno koristno sodelovanje med nami in Avstrijci in popolnoma izbilo adute iz rok jugoslovanskim šovinistom. [...] Italijanske edinice, formirane iz Italijanov na tem terenu, bi po mojem mnenju morale ostati na tem terenu in se boriti pod komando IX. Korpusa. Vztrajati na tem, da bi se na tem terenu formirale italijanske partizanske edinice, ki bi bile pod komando italijanskih imperialistov in bi pripravljale medsebojne nesporazume in eventualne spopade. Mi na tem terenu ne bomo dopuščali kakršnegakoli vmešavanja italijanskih imperialistov. Samo vi imate pravico delati med italijanskim ljudstvom na terenu. V nasprotnem slučaju bi dosegli škodljive posledice za Jugoslavijo in za vas: okreplili bi

italijansko imperialistično reakcijo. [...] Simpatije italijanskega proletariata za našo stvar – simpatije, ki izhajajo iz zdravega instinkta italijanskega proletariata – so tako močne, da smo mi prepričani o tem, da nobeni šovinistični elementi ne bodo mogli pokolebati tega proletariata v njegovem prijateljstvu do nove Jugoslavije. Zato tudi realizacijo ukrepov, ki jih predlagam, ne bo težko izvesti, če jih bodo podprli komunisti. [...] Kakor gotovo veste, je k nam prišla Rdeča Armada. To dejstvo je povzročilo silen polet osvobodilnega gibanja po vsej Jugoslaviji, zlasti pa v Srbiji. Nadaljnji razvoj vojaških operacij bo pokazal, kako se bodo razvijale stvari na Balkanu in v srednji Evropi. Ni dvoma, da bo to dejstvo imelo svoj vpliv tudi na Italijo» (Izvori, XIX, 104).

Na podlagi opisanih stališč, ki praktično predstavljajo zelo prodorno razčlemba in oceno trenutnega položaja, je bil Kardelj v pismu slovenskemu centralnemu komiteju 1. oktobra 1944 zelo nazoren in jasen: »Pri tem so se postavili [op. italijanskim krogom] na zanimivo stališče. Pravijo, da meje niso samo med dvema narodoma, ampak med dvema svetovoma in da branijo na teh mejah zahodno kulturo. Očitno je torej, da se italijanski imperialisti ponujajo za antisovjetsko avantgardo in da na ta način računajo na podporo zapadnega svet v vprašanju naših meja. Problem teh meja torej postaja splošno evropsko politično vprašanje in ga bo treba pač reševati tako, da ne bo mogoča več diskusija glede tega vprašanja, skratka treba je Italijane potrebno postaviti pred gotova dejstva. [...] Ni dvoma, da bodo nekateri Angleži in Amerikanci podpirali italijanske imperialistične tendence. Vendar so v tem oziru v precej težkem položaju. [...] Mi smo danes dovolj močni, da morajo računati z našimi zahtevami in predvsem, da računajo z nami kot zavezniško vojsko. Po dosedanji praksi lahko rečemo, da bo ostalo naše tisto, kar bo v rokah naše vojske» (Izvori, XX, 21). Skratka prišlo je do uresničevanja politične usmeritve, ki jo je sicer že spomladi 1942, torej v povsem drugačnih okoliščinah, Kardelj prvič izrazil v pismu J. B. Titu: »Zato je smer partizanskega pritiska proti Trstu za nas tako važna. In razen tega je toliko bolj važna, ker se približuje konec, da smo bliže Trsta, ker ga bo, bogme, morda treba braniti tudi pred – Angleži, toliko bolj, ker v Italiji daleč bolj prevladuje razpoloženje anglofilov pod vodstvom italijanskih klerikalcev (Sforza), za katerimi vsekakor stoji tudi Vatikan. Naši so tam, po zadnjih obvestil našega kurirja, ki se je vrnil od Makarona⁴ tako slabi, da sploh ne moremo računati z njimi kot nekim političnim faktorjem. [...] Nasproti Italiji se moramo torej pripravljati kot proti angleški imperialistični bazi, iz katere bodo Angleži nedvomno poskušali na silo in proti enotni volji narodov Jugoslavije spraviti k nam tudi našo »ljubljeni« londonsko vlado. Mislim, da je zaradi tega to ozemlje izredno važno, ne samo z gledišča slovenskih interesov, temveč tudi jugoslovanskih in celo evropskih. Ne očitaj mi domišljavosti, toda

4 Umberto Massola-Quinto.

Sl. 1: Edvard Kardelj in Josip Broz Tito na Visu, 1944.

Fig. 1: Edvard Kardelj and Josip Broz Tito on the island of Vis, 1944.

sodim, da bodo naši partizani in naša vojska vnesli v Italijo tisto – kar je treba tja vnesti« (Izvori, V, 65).

Politika do Italije in Avstrije je bila sestavni del tedanje splošne zelo ambiciozne zunanje-politične usmeritve jugoslovanskega vodstva, v središču katere so bile ozemeljske zahteve do sosednjih držav (Petranović, 1991, Dragišić, 2007). To se je zelo nazorno pokazalo ob obisku Andrije Hebranga in Arse Jovanovića v Moskvi januarja 1945, ko sta v pogovoru s Stalinom in Molotovom brez zadržka razkrila ambicijo, da postane Jugoslavija osišče socializma v jugovzhodni in srednji Evropi in ozemeljske zahteve do vseh sosednjih držav, razen do Albanije. V odgovoru je Stalin izrazil pomisleke glede velikopoteznih jugoslovanskih zahtev, ko je dejal: »Nastajajo razmere, ko se boste znašli v sovražnem odnosu z Romunijo, Madžarsko, Grčijo, želite napovedati vojno vsemu svetu; nima smisla ustvariti podobne situacije« (Pirjevec, 2007, 285). Seveda pa je

imel odnos do Italije in Avstrije, v tem kontekstu splošne jugoslovanske zunanje-politične usmeritve, tudi specifično, saj je le tu šlo za odnos do premagane države (Italija) oz. države s posebnim statusom (Avstrija), ki sta bili pod nadzorom zahodnih zavezniških sil in ne Rdeče armade. Prav v tem kontekstu je imelo jugoslovansko vodstvo tudi podporo Sovjetske zveze, ki pa kljub temu, seveda zaradi obrobnosti teh vprašanj (s sovjetskega vidika), ni bila pripravljena tvegati konflikta z zahodnimi zavezniki maja 1945 (Gibijskij, 1996, 62–65).

Glede potrebe po prej omenjeni usmeritvi se je sicer lahko Kardelj nato še dodatno osebno prepričal z informacijo »iz prve roke«, ko se je oktobra 1944 v strogi konspiraciji sestal v Rimu s tedanjim voditeljem italijanskih komunistov Palmirom Togliattijem. Kasneje je Kardelj opisal Togliattijeve tedanje poglede z besedami: »Druga tema v pogovoru s Togliattijem je bil notranji razvoj Italije, se pravi perspektive njenega notranjega razvoja. Nje-

gova usmeritev glede tega je bila popolnoma jasna. Menil je, da bi se kakršnakoli orientacija na oboroženo akcijo v Italiji v tistem času morala končati z nevarno avanturo, v kateri bi bil delavskim razred Italije poražen in politično onesposobljen. Razvil je pravzaprav tezo, ki jo danes imenujejo 'zgodovinski kompromis', čeprav te teze ni tako imenoval. Toda menil je, da samo Komunistična partija z – ne samo socialističnimi, ampak tudi drugimi demokratičnimi družbenimi silami v obrambi demokratičnega sistema lahko do te mere utrdi pozicije delavskega razreda v Italiji, da bo lahko postala resničen političen faktor v Italiji. Vse druge teme oziroma vprašanja pa naj bodo po njegovem mnenju odprte za bodočnost, ki jih bo reševala v skladu z razmerami, kakršne bo ustvaril bodoči razvoj. [...] Jaz se seveda nisem vmešaval v Togliattijevo izvajanje, ampak sem ga sprejel samo kot informacijo za našo partijo« (Kardelj, 1980, 48–49). Kljub temu je razumljivo, da so v vodstvu slovenskega oz. jugoslovanskega odporniškega gibanja dolgoročno še naprej računali z možnostjo revolucionarnega razpleta dogodkov Italiji, kar je razvidno tudi iz omenjene Kidričeve ocene (»zaenkrat«!), pa tudi iz Kardeljevega pričevanja, kako je vplival omenjeni sestanek s Togliattijem na jugoslovanske komuniste: »Ta pogovor mi je ostal v globokem spominu, a močan vtis je napravil tudi na Tita in druge naše vodilne tovariše, ko sem jih informiral o poteku pogovora s Togliattijem. Nismo bili povsem prepričani o tem, da ni mogoče uspešneje izkoristiti oboroženih sil severnoitalijanskih partizanov, vsaj za pritisk na zahodne zaveznike, za krepitev in utrditev politične pozicije Komunistične partije Italije« (Kardelj, 1980, 49). To je vidno tudi iz povojnih izjav. Značilno je Kardeljevo mnenje v referatu, ki ga je imel v Ljubljani na seji IO OF 20. junija 1945, torej neposredno potem, ko se je morala Jugoslovanska armada po razpletu ene najbolj napetih faz tržaške krize, po pogovoru z dne 9. junija 1945, umakniti iz delov predvojne Julijske krajine (zlasti pomemben je bil umik iz Trsta, pa tudi iz Gorice): »Zaostreni odnosi med zmagovalci. Kdo bo močnejši, kdo bo imel več vpliva [...]. V tem okviru je treba gledati na problem Trsta. Trst je ekonomsko in politično pomemben za tistega, ki ga ima v rokah. To je odskočna deska za širjenje vpliva v srednji Evropi. V naših rokah pomeni osamosvojitvev srednje Evrope od zapadnega imperialističnega sveta. To oni dobro vedo in jim to ne gre v račun. Prepričan sem, da bodo vse napravili, da bomo mi Trst izgubili. Pri današnjem položaju ni izgledov, da bi mi Trst dobili na mirovni konferenci. Lahko pa se še marsikaj spremeni, nastopijo lahko novi faktori« (Šnuderl, 1994, 416–421). Kljub omenjeni realistični oceni, na kateri je temeljil tedanji odnos do italijanske države, pa upanje v revolucionarni razvoj dogodkov v Italiji (in še kje drugje) torej ni bilo povsem opuščeno, tako da je bilo medvojno stališče KPI (pa tudi KPF) po osvoboditvi na prvem zasedanju Informacijskega biroja v Szklarski Porembi na Poljskem leta 1947 tudi predmet kritičnih ocen, sicer po sovjetskih navodilih, s strani jugoslovanskih predstavnikov (Kardelja in Đilasa). Dejansko

se je spoznanje o hladnovojnem statusu quo v povojni Evropi pri jugoslovanskih komunistih umaknilo v ozadje šele po izbruhu informbirojevskega spora leta 1948 in z njim povezanimi spremembami v opredelitvi svoje vloge v bodočem razvoju (najbolj izpostavljena na simbolni ravni sta bila seveda uvedba socialističnega samoupravljanja kot alternative sovjetskemu modelu socializma ter gibanje neuvrščeni s svojim zavzemanjem za mirno koeksistenco kot alternativa preseganja vzorca hladne vojne in njene blokovske delitve zlasti v t. i. tretjem svetu) (Godeša, 2004).

V tem času, to je jeseni 1944, je bilo vprašanje odnosa do avstrijskega problema nekoliko v senci bistveno bolj pomembne italijanske problematike. Tito je v znamenitem govoru na Visu javno izjavil, da z borbo morajo biti »naši bratje v Istri, Slovenskem primorju in na Koroškem in tudi bodo osvobojeni in bodo živel svobodno v svoji domovini s svojimi brati« (Izvori, XIX, 122). Z vidika naše razprave je pomemben zlasti del, v katerem je Tito opozoril: »Celotno vojno razdobje nismo o teh vprašanjih govorili, toda naši sosodje po drugi strani pa celo preveč govorijo in delajo različne kombinacije. Sklicujejo se na našo velikodušnost, zaradi katere bi morali pustiti svoje brate v tujini. Popravljanje znanih krivic Versajske, Rapalske in drugih pogodb, ki jih mi zahtevamo, nekateri ljudje v sosednjih državah – in to v državah, ki so do nedavnega bile v vojni z nami, ki so napadle našo državo, katerih vojske so uničevale naše vasi in mesta in ubijale na tisoče in tisoče sinov naše domovine – smatrajo kot nekakšen imperializem, kot nekaj, kar bi lahko znova čez nekaj let povzročilo vojno. Zaradi tega oni smatrajo, da bi morali mi še vedno pustiti naše brate pod tujim jarmom« (Izvori, XIX, 122). V tem kontekstu je Kardelj naročal v Slovenijo: »Z Avstrijo nadaljujte v smeri, kakor smo se dogovorili. Zdi se mi, da na Koroškem ni storjeno vse, kar je potrebno, da bi tudi na Koroškem postavili nasprotnike pred gotovo dejstvo. Dobro razmislite o ukrepih, ki jih bo treba podvzeti. Dogovorite se z Avstrijci, kolikor je mogoče, toda preveč stvari tam ne zastrujate. Držite se približno tega, kakor smo se dogovorili s Honerjem, toda javno kampanjo za Celovec itd. pri nas in pri zaveznikih lahko odprete. Ni treba, da bi se o tem veliko pisalo. Napišite kak kvaliteten članek, ki naj stvari načelno postavi, sicer pa pustite, naj predvsem govore Korošci sami. Obvestite nas, kako potekajo vaši razgovori z Avstrijci« (Izvori, XX, 21). Iz teh Kardeljevih navodil je bilo razvidno, da je že slutil, da bo šla koroška »zgodba« svojo in to drugačno pot kot na zahodnih mejah. V noti 2. aprila 1945 je jugoslovanska vlada sicer skušala prepričati zaveznike o potrebi, da bi Jugoslavija sodelovala pri okupaciji Avstrije (mišljeno je bilo ozemlje ob meji, naseljeno (tudi) s slovenskim prebivalstvom), kar je bilo podkrepljeno z deležem jugoslovanskih partizanov v boju proti »skupnemu sovražniku«. Vse to pa se ni skladalo z britanskimi pogledi na reševanje tega vprašanja (Biber, 1978; Biber, 1979; Zwitter, 1979; Deakin, 1979).

Jugoslovanska stran sicer ni imela iluzij o stališčih zahodnih zaveznikov do teh vprašanj, je pa računala, da bi bilo za ozemeljske zahteve do Avstrije pomembno, če bi Koroško okupirala Rdeča armada in ne zahodni zavezniki. Sovjeti so namreč pristali, da bi v sklopu njihove okupacijske cone v Avstriji del te prepustili v upravljanje jugoslovanski strani (Gibianskij, 1996). Kot je znano, se je ta načrt izjalovil. Jugoslovanska armada je sicer prodrla na Koroško, a so zahodni zavezniki v nekaj diplomatskih notah maja 1945 dali vedeti, da se ne strinjajo z jugoslovansko udeležbo pri okupaciji Avstrije. Jugoslovanska vojska je morala zapustiti avstrijsko ozemlje, a je Tito poudaril, da usoda Koroške še ni rešena (Dragišić, 2013, 27–29). Kasnejši razvoj, ki je seveda danes povsem znan, tega sicer ni potrdil, pogojen pa je bil predvsem s tem, kar je v *Naših razgledih* (14. 1. 1956) že z naslovom »Renner izprosi Avstriji mogočno Stalinovo varstvo« razkril Janko Pleterški, ko je pojasnil Stalinovo stališče do nespremenljivosti avstrijskih meja po drugi svetovni vojni (Pleterški, 2000, 27–30).

IV.

Že iz vsega navedenega je jasno razvidna osrednja vloga Edvarda Kardelja kot tistega, ki je v vseh fazah ključno oblikoval politiko jugoslovanskega odporiškega gibanja do vprašanj, povezanih z odnosi s sosednjimi državami na zahodni in severni meji. Bil je član politbiroja CK KPJ in Vrhovnega štaba, torej eden od najožjih Titovih sodelavcev, od decembra 1941 (skupaj z Ivo Lolo Ribarjem) pa je bil pred politbirojem CK KPJ odgovoren za neosvobojene predele na zahodu države (predvsem Slovenijo in Hrvaško). V tej vlogi se je Kardelj, seveda v skladu s splošnimi usmeritvami giba-

nja, ki jih je sprejemal politbiro CK KPJ na čelu s Titom in glede na mednarodni okvir tudi ob neposrednih in posrednih navodilih Kominterne oz. nasploh Sovjetov (Dornik Šubelj, 2013), zlasti v zvezi z obmejno problematiko, posvetoval tudi s slovenskimi vodstvom. To je bilo sicer hierarhično podrejeno jugoslovanskemu, ki logično tudi ni dopuščalo samostojnih ukrepov in delovanja slovenskega vodstva v mednarodnih okvirih. Tako je v tem pogledu zelo značilno Kardeljevo navodilo Francu Leskošku: »Ne iščite sami več nobenih zvez z inozemstvom, ampak preko nas. [...] Torej še enkrat: ne vzpostavljajte nobenih posebnih zvez z inozemstvom!« (Izvori, XVII, 66). Čeprav je bil Kardelj pogosto in dalj časa v Sloveniji (in to ravno ob sprejemanju pomembnih odločitev), je bilo tudi slovensko partijsko vodstvo neposredno zelo vpeto v oblikovanje strategije. Tudi ustanovitev Znanstvenega inštituta je bila avtonomna odločitev slovenskega vodstva, ki je potem imel v teh vprašanih pomembno vlogo. Po moji oceni je namreč ravno na podlagi razprav in pogovorov med vodstvom KPS in Kardeljem prihajalo do sprejemanja odločitev, tako da je imela ta »naveza« bistveno pomembnejšo vlogo kot npr. neposredno J. B. Tito, čeprav to v ničemer ne spreminja dejstva, da je moral slednji na vse odločitve pristati in jih odobriti. Primer glede meja Zedinjene Slovenije decembra 1942 je sicer bolj izjema, da je Kardelj kar sam sprejel odločitev, zagotovo pa drži, da je to področje in pobudo Tito prepuščal Kardelju, seveda vse v okvirih jasno določene hierarhije.⁵ Tudi ni naključje, da sta politbiro CK KPJ in vlada v prvih povojnih letih, ko je bilo to vprašanje ključnega pomena, imenovala Kardelja za zunanjega ministra in za šefa jugoslovanske delegacije pri vseh pogajanjih v zvezi z mirovnimi konferencami (Kardelj, 1980, 83).

5 Glede odnosa med Kardeljem in Titom prim. Pirjevec, 2011.

THE SHAPING OF THE ATTITUDE TOWARDS THE NEIGHBOURING STATES (ITALY, AUSTRIA) IN THE SLOVENIAN/YUGOSLAV PARTISAN MOVEMENT (1941–1945)

Bojan GODEŠA

Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: bojan.godesa@inz.si

SUMMARY

The article focuses on the shaping of the attitude of the Slovenian / Yugoslav Partisan Movement towards the neighbouring states, i.e. Italy and Austria.

The Partisan movement went through several stages of development, which were not always clear-cut. Accordingly the outlook on the strategy and tactics, including the management of the relations with the neighbouring nations and states in the post-war period, also adapted and developed. It was a fact that the attackers from all of the neighbouring countries (the fascist Italy, the Nazi Germany and Horthy's Hungary), bordering on the Slovenian territory (the Drava Banate) in the context of the Kingdom of Yugoslavia, occupied, divided and annexed the Slovenian territory to their own states. In accordance with Hitler's instructions of 27 March 1941 – that it was not only necessary to conquer and occupy Yugoslavia, but also destroy it as a state (to subjugate it, which is a concept denoting such a situation in the international law) – the occupiers' intentions were completely clear: to establish a new regime in the context of the New Order as envisioned by the Axis Powers, which they saw as permanent and final. The long-term goals of all three occupiers were identical: to denationalise the Slovenians, thus sentencing them to national extinction and ethnocide. We should also underline that in the interwar period Slovenians had already been exposed to long-term pressure with the aim of their assimilation as a minority in all of the neighbouring states in the context of the so-called Versailles arrangement. Therefore it is clear that in the eyes of Slovenians the image of the neighbouring nations and their countries could not be particularly positive. This fact had an important influence on the standpoints of the Slovenian political factors. As an answer to such circumstances the Liberation Front was established at the initiative of the Slovenian communists. Ever since its beginnings the Liberation Front also pursued – besides driving out the occupiers and taking over the power after the war – the unification of the Slovenian territory, which was in fact a programme of United Slovenia, already drawn up during the Spring of Nations in 1848. Obviously the realisation of this goal, which of course presupposed that the state borders would change, called for the direct addressing and problematisation of the issue of the post-war international regime in this territory as well as the related relations with the neighbouring states, which would be formed as the successors of the forces defeated in the war. The standpoint with regard to the principles that should be observed while managing the relations with the neighbouring states and nations in case of the "democratic" (the principle of proletarian internationalism, concretely based on the Statement of the Communist Party of Yugoslavia, Communist Party of Italy and Communist Party of Austria with regard to the right of self-determination and unification of the Slovenian nation of 1934) as well as "imperialistic" outcome in the immediate surroundings remained the same throughout this period. Taking into account the various circumstances influencing the Partisan viewpoint (international relations, relations with the Communist Parties of Italy and Austria, the attitude towards the population in Primorska and Carinthia), the concrete attitude to Italy and Austria was formed at the final stages of the war in the autumn of 1944, when the Yugoslav Partisan movement also declared its territorial demands in front of the international community (Tito's speech at the island of Vis). This marked the relations between the neighbouring states in the post-war period even further. Throughout this time the primary shaper of policies in this field was Edvard Kardelj, who also became the Minister of Foreign Affairs after the war and took part in all of the negotiations at the peace conference as the Head of Delegation.

Key words: Partisan movement, the United Slovenia, borders, Italy, Austria, occupation 1941–1945

VIRI IN LITERATURA

DLRS, I, 75 – Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (DLRS), knjiga I. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1962. Dokument 75, Komunike CK KPS novembra 1941 o odnosu KPS do slovenskega nacionalnega vprašanja.

DLRS, II, 18 – DLRS, knjiga II. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1964. Dokument 18, Proglas CK KPS za 1. maj 1942.

DLRS, II, 98 – DLRS, knjiga II. Dokument 98, Zapisnik partijske konference na Kočevskem Rogu 5. do 8. julija 1942.

DLRS, III, 11 – DLRS, knjiga III. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1966. Dokument 11, Pismo J. B. Tita 3. avgusta 1942 Edvardu Kardelju.

DLRS, V, 9 – DLRS, knjiga V. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1978. Dokument 9, Pismo Edvarda Kardelja 3. januarja 1943 Lidiji Šentjuri.

DLRS, V, 13 – DLRS, knjiga V. Dokument 13, Pismo Edvarda Kardelja dne 31. decembra 1942 PK KPS za Primorsko.

DOONGS, XI, 2 – Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji (DOONGS), knjiga XI. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije, 2012. Dokument 2, Zapisnik seje CK KPS dne 27. februarja 1944.

Izvori, V, 65 – Izvori za istoriju SKJ (Izvori). Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija 1941–1945, knjiga V. Beograd, Komunist, 1986. Dokument 65, Pismo Edvarda Kardelja dne 22. maja 1942 J. B. Titu.

Izvori, XV, 13 – Izvori, knjiga XV. Beograd, Komunist, 1986. Dokument 13, Pismo Borisa Kidriča 12. januarja 1944 Edvardu Kardelju.

Izvori, XV, 62 – Izvori, knjiga XV. Dokument 62, Pismo Edvarda Kardelja dne 5. februarja 1944 PK KPS za Koroško.

Izvori, XVII, 66 – Izvori, knjiga XVII. Beograd, Komunist, 1986. Dokument 66, Pismo Edvarda Kardelja dne 5. maja 1944 Francu Leskošku.

Izvori, XVIII, 69 – Izvori, knjiga XVIII. Beograd, Komunist, 1986. Dokument 69, Pismo Edvarda Kardelja dne 29. julija 1944 CK KPS.

Izvori, XIX, 104 – Izvori, knjiga XIX. Beograd, Komunist, 1986. Dokument 104, Pismo Edvarda Kardelja dne 9. septembra 1944 vodstvu KPI za severno Italijo (Vittoriu –Vicenzu Bianchiju).

Izvori, XIX, 122 – Izvori, knjiga XIX. Dokument 122, Titov govor na proslavi ob drugi obletnici ustanovitve I. dalmatinske NOV brigade 12. septembra 1944 na Visu.

Izvori, XX, 12 – Izvori, knjiga XX. Beograd, Komunist, 1987. Dokument 12, Pismo Edvarda Kardelja dne 30. septembra 1944 J. B. Titu.

Izvori, XX, 21 – Izvori, knjiga XX. Dokument 21, Pismo Edvarda Kardelja dne 1. oktobra 1944 CK KPS.

Jesen 1942, 201 – Jesen 1942: korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana, Inštitut za

zgodovino delavskega gibanja, 1962. Pismo Edvarda Kardelja dne 4. decembra 1942 IO OF.

Jesen 1942, 207 – Jesen 1942, Poročilo Edvarda Kardelja dne 14. decembra 1942 J. B. Titu.

Petranović, B., Zečević, M. (1987): Jugoslovanski federalizem – ideje i stvarnost: tematska zbirka dokumenata, Prvi tom, 1914–1943 (Odluka pretsjedništva AVNOJ-a o priključenju Slovenskog Primorja, Beneške Slovenije, Istre i hrvatskih Jadranskih otoka Jugoslaviji). Beograd, Prosveta.

Tito, ZD, XVII – Tito, J. Broz: Zbrana dela, knjiga XVII. Ljubljana, Komunist, Borec, 1986. Pismo J. B. Tita dne 9. oktobra 1943 Svetozarju Vukmanoviću Tempu.

Biber, D. (1978): Britansko-jugoslovanski nespornazum okrog Koroške 1941–1945. Zgodovinski časopis, 32, 4, 475–489.

Biber, D. (1979): Jugoslovanska in britanska politika o koroškem vprašanju. Zgodovinski časopis, 33, 1, 127–143.

Deakin, W. (1979): Britanci, Jugoslavi in Avstrija. Zgodovinski časopis, 33, 1, 103–126.

Deželak Barič, V. (1995): Osvobodilni boj kot priložnost za izvedbo revolucionarnih ciljev. Prispevki za novejšo zgodovino, 35, 1–2, 137–162.

Dornik Šubelj, L. (2013): Ozna in prevzem oblasti 1944–46. Ljubljana, Modrijan, Arhiv Republike Slovenije.

Dragišić, P. (2007): Jugoslovensko-bugarški odnosi 1944–1949. Beograd, INIS.

Dragišić, P. (2013): Odnosi Jugoslavije i Austrije 1945–1955. Beograd, INIS.

Gibianskij, L. (1996): Sovjetska zveza in Jugoslavija leta 1945. V: Gabrič, A. (ur.): Slovenija v letu 1945: zbornik referatov. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 53–70.

Godeša, B. (1990): Z narodno spravo – konec državljanske vojne? Borec, 42, 5–6–7, 592–596.

Godeša, B. (1991a): Prispevek k poznavanju dolomitske izjave. Nova revija, 10, 105–106–107–108, 266–273.

Godeša, B. (1991b): Priprave na revolucijo ali NOB?: delovanje slovenskih komunistov v času od poletja 1940 do napada nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo. V: Gestrin, F., Grafenauer, B., Pleterski, J. (ur.): Slovenski upor 1941: Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Ljubljana, SAZU, 69–85.

Godeša, B. (1993): Odbori Delavske enotnosti v Trstu. Annales: anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin, 3, 3, 167–176.

Godeša, B. (1995): Kdor ni z nami, je proti nam: slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Godeša, B. (2000): »Naš odnos do Italijanov naj bo miren in dostojen, toda nič več«: nekateri vidiki razpeptosti med nacionalnim in internacionalnim med sloven-

skimi komunisti na Primorskem. Prispevki za novejšo zgodovino, 40, 1, 171–180.

Godeša, B. (2004): Spreminjanje pogledov na jugoslovansko revolucijo po informbirojevskem sporu. V: Fischer, J. et al. (ur.): Jugoslavija v hladni vojni: zbornik z Znanstvenega posveta Jugoslavija v hladni vojni, Ljubljana 8.–9. maj 2000 / Yugoslavia in the Cold War: the Collection of Papers at the Scientific Conference Yugoslavia in the Cold War, Ljubljana, 8–9 May 2000. Ljubljana, Toronto, Inštitut za novejšo zgodovino, University of Toronto, 487–490.

Godeša, B. (2006): Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.

Godeša, B. (2015): Osvobodilna fronta slovenskega naroda in Jugoslavija 1941–1945. V: Čepič, Z. (ur.): Slovenija v Jugoslaviji (1945–1991). Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino (v tisku).

Kardelj, E. (1980): Spomini: boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944–1957. Ljubljana, Beograd, Državna založba Slovenije, Radniška štampa.

Linasi, M. (2010): Koroški partizani: protinacistični odpor na dvojezičnem Koroškem v okviru slovenske Osvobodilne fronte. Celovec, Mohorjeva družba.

Massola, U. (1970): Una polemica tra comunisti italiani e sloveni durante l'ultimo conflitto mondiale. Critica marxista, 5, 209–224.

Massola, U. (1972): Memorie 1939–1941. Roma, Editori Riuniti.

Mikuž, M. (1958/59): Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje. Zgodovinski časopis, XII–XIII, 7–50.

Mikuž, M. (1970): Trojna (dvojna) internacionalistična akcija CK KPS (CK KPJ) na Koroškem med NOB od konca 1943 dalje. Zgodovinski časopis, 24, 3–4, 246–272.

Nedog, A. (1967): O nastanku izjave treh komunističnih strank o slovenskem narodnem vprašanju. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 7, 1–2, 365–384.

Pallante, P. (1980): Il partito comunista italiano e la questione nazionale: Friuli-Venezia Giulia 1941–1945. Udine, Del Bianco.

Petranović, B. (1991): Balkanska federacija 1943–1948. Beograd, Zaslou.

Pirjevec, J. (2007): »Trst je naš!« Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija.

Pirjevec, J. (2011): Tito in Kardelj: od "tovarišije" do sovrašstva. Annales, Series Historia et Sociologia, 21, 2, 501–508.

Pleterski, J. (1966): Osvobodilna fronta slovenskega naroda in program Zedinjene Slovenije. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 6, 1–2, 233–245.

Pleterski, J. (1977): Temelji jugoslovanske federacije. V: Osvoboditev Slovenije 1945: referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975. Ljubljana, Založba Borec, 37–60.

Pleterski, J. (2000): Avstrija in njeni Slovenci 1945–1976. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.

Šepić, D. (1983): Vlada Ivana Šubašića. Zagreb, Globus.

Šnuderl, M. (1994): Dnevnik 1941–1945 (II. del): V partizanih. Maribor, Založba Obzorja.

Zwitter, F. (1977): Priprave znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj. V: Osvoboditev Slovenije 1945: referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975. Ljubljana, Založba Borec, 258–276.

Zwitter, F. (1979): Diplomatski problem jugoslovansko-avstrijske meje v dobi druge svetovne vojne. Zgodovinski časopis, 33, 1, 144–160.